

Беларуская песенная лірыка: новае ў стылі, формах і вобразах (аналіз творчага пошуку)

І.А. БАРОЎСКАЯ

На шырокім фактычным матэрыяле (М. Башлакоў, Ул. Пецюкевіч, Л. Дранько-Майсюк, Р. Барадулін) у артыкуле аналізуецца працэс творчага пошуку беларускай песеннай лірыкі на сучасным этапе, у выніку чаго паэты вымушаны шукаць новыя сродкі і прыёмы вобразнага выяўлення. Заканамерным можна лічыць з’яўленне араторый, кантат, песенных альбомаў, музычных казак, што сведчыць аб якасных зменах у традыцыйных формах класічнай песні.

Ключавыя словы: песня, песенная традыцыя, кантата, музыкальная казка, псалмы, гукавыя паўторы, гукаперайманне, анаматапея, вульгарызм, метафара, паралелізм, перыфраза, параўнанне, антытэза.

On a wide actual material (M. Boshlakov, V. Petyukevich, L. Dranko-Maisyuk) the article analyzes the process of creative search for the Belarusian lyrics of a song at the present stage therefore poets are compelled to search for new means of figurative perception. It is possible to consider the occurrence of oratorios, cantatas, an album of songs, musical fairy tales natural, which testifies to qualitative changes in traditional forms of a classical song.

Keywords: song, song tradition, cantata, musical fairy tale, Psalms, sound repetitions, onomatopoeia, vulgarism, metaphor, parallelism, periphrasis, comparison, antithesis.

Беларуская прафесійная песенная лірыка знаходзіцца ў пэўным творчым пошуку і, безумоўна, мае велізарныя поспехі, бо беларуская паэзія нараджалася з песні. Песенныя традыцыі былі вызначальнымі ў развіцці нацыянальнай паэзіі ў даваенны і, асабліва, у перыяд Вялікай Айчыннай вайны. Да формы песні звярталіся практычна ўсе вядучыя беларускія паэты канца ХХ ст. Песенная лірыка – адметная састаўная частка нацыянальнай культуры нашага народа.

Празмерная эксплуатацыя пэўных вобразаў, тэм, моўна-выяўленчых сродкаў прыводзіць да несвядомых і свядомых паўтораў, што стварае ілюзію другаснасці, пераймання і ў выніку – згубу аўдыторыі. Адчуўшы гэта, паэты вымушаны шукаць новыя сродкі і прыёмы вобразнага выяўлення. Найбольш перспектыўным трэба адзначыць стварэнне пэўных цыклаў песень, аб’яднаных адзінай задумай. Цыкл твораў, прысвечаных адзінай тэме, вытрыманых у адзіным стылі, значна ўзмацняе агульнае гучанне і дазваляе раскрыць задуму і ідэю аўтараў. З’яўленне араторый, кантатаў, песенных альбомаў, музычных казак сведчыць аб якасных зменах ў традыцыйных формах класічнай песні.

Мэтай нашага артыкула выступае аналіз, вызначэнне шляхоў пошуку новага ў стылі, формах і вобразах беларускай песеннай лірыкі.

Вакальна-інструментальным паэтычным творам (або цыклам вершаваных твораў) узнёсла-ўрачыстага гучання з’яўляецца *кантата* (ад лацінскага *canto* ‘спяваю’) [1, с. 152]. У склад выканаўцаў уваходзяць спевакі-салісты, хор і сімфанічны аркестр. Асобныя часткі кантаты аб’ядноўваюцца агульнай тэмай, зместам, сюжэтам. У гісторыі беларускага музыкальна-песеннага мастацтва былі некаторыя спробы стварэння кантат. Так, у гады Вялікай Айчыннай вайны да кантаты, асноўнай тэмай якой была тэма вайны, вялікай народнай бітвы, гераізм і мужнасць савецкіх людзей на франтах і ў тыле, нянавісць да фашыстаў, звярталіся кампазітары розных узростаў і нацыянальнасцей былога Савецкага Саюза. Так, беларускі кампазітар А. Багатыроў сваімі творамі ўнёс значны ўклад у развіццё гэтага жанру. У 1941–1942 гадах ён стварыў кантату «Беларускім партызанам», паэтычны тэкст якога быў напісаны славутом Янкам Купалам пад Масквой у верасні 1941 года. Словы імкліва распаўсюджваліся па ўсёй тэрыторыі Беларусі, перадаваліся з рук у рукі, расклеіваліся лістоўкамі, друкаваліся ў партызанскіх газетах. Паасобныя інтанацыйныя абароты набліжаюць кантату да традыцый-

ных беларускіх народных, асабліва рэкруцкіх, песень. Акрамя А. Багатырова, кантаты на творы Я. Купалы стварылі Р. Пукст і І. Лучанок («Курган»).

Асобнае месца кантата займае ў творчасці Міхася Башлакова. Дзве кантаты на вершы паэта выконвае хор Белдзяржтэлерадыё пад кіраўніцтвам В. Роўды. Музыку да іх склаў Геннадзь Ермачэнкаў. У першую кантату пад назвай «Дні залатыя» ўвайшло 7 частак: «Нібы сон», «Музыка дажджу», «Вяселле», «Не знікай з небасхілу майго», «Адзінокай свечкай стыне», «Прыцярушыў сняжок», «Дні мае залатыя». Трагічнай успрымаецца гучанне кантаты «Радзіма надзей і трывог», чатыры часткі якой («Вандроўнік», «Крыжы-абярэгі», «Птушкі белыя», «Я прайду па Палессі») паказваюць пошукі лірычным героем сваёй Радзімы, птушкі якой пачарнелі, крыжы-абярогі не ратуюць: *Пад усхліны Чарнобыльскіх ветраў, Пад услёскі Атручаных вод Я наплачу Ў цішы гэтых нетраў Па табе, Па табе, Мой народ...* («Я прайду па Палессі») [2, с. 80].

Не менш трагічна-журботна гучыць кантата Уладзіміра Пецюкевіча «Дарога-сцяжына матулі і сына» (музыка Дзмітрыя Даўгалёва) [3, с. 21]. Паэт сцвярджае, што замест песень з галубінаю пяшчотай павінна прыйсці музыка нябесная, што кліча да палёту. А словы з *перапёлчынай смагай* павінны саступіць *гукам перуновым*. Уся кантата аўтара ўвасоблена ў лепшых класічных традыцыях. Так, даволі складаны па задуме і канструкцыі твор «Матчына блаславенне» вытрыманы ў фальклорным стылі (паўторы, звароты, паралелізмы): *Бласлаўляю цябе, бласлаўляю цябе На ішчасліваю долю, сыночак, Ты расці, як вярба, будзь здароў, як вада, І прыгожы, як сіль-васільчак!* [3, с. 22].

Народныя традыцыі абумовілі паэтыку большасці песень, што ўвайшлі ў цыкл. Гэта заўважана ў зваротах да месяца (*Месяц мой спагадны, месяц мой лагодны, Як табе я рады ў старане бязроднай!*), язіну (*А тут яшчэ – ах, чарадзей! – Язмін цвіце, язмін цвіце*), матулі (*Да цябе вяртаюся я марай, У лагодны твой, матуля, спеў*), сына (*Наказала маці сыну: Не забудзь, мой сын, сцяжыны*). Разам з тым мы маем справу не з простаю фальклорнай кантамінацыяй, а з адраджэннем класічных традыцый у новых умовах жыцця.

Яшчэ ў больш яркай ступені праявіліся падобныя пошукі ў араторыі Уладзіміра Пецюкевіча «Зорка Палын» (музыка Дзмітрыя Даўгалёва): *Тут шуміць, гудзе Курапацкі бор, Карканне варон, смутак і жуда, Аняменне души, пацямненне зор... Зоркаю Палын узышла Бяда* [3, с. 14].

У апошнія гады многія пісьменнікі выкарыстоўвалі алюзіі з «Апакаліпсіса», беларускі паэт таксама не абыходзіць такую форму ўвасаблення: *Узняўся белы птах з палыну горкага, Святло запальвае святым крылом. Няўжо ды збудзеца мой сон вясёлкавы – Спаўзе халодны змрок у буралом?* («Узняўся белы птах») [3, с. 12]

Белы птах узнімаецца над усёй краінай, дзе лунае дух волатаў-асілкаў, пад велічнымі курганамі спяць нашы славуцья продкі, што дазваляе паэту павесці гаворку пра традыцыі і перспектывы бытавання нацыі. Паэт нават свядома ідзе на выкарыстанне алюзіі і ў песні «Шляхам палыновым» [3, с. 13], амаль літаральна перафразуе славуць зварот бессмяротнага «А хто там ідзе?»: *А хто такі там ідзе ў немай грамадзе..?* Як і ў Купалы, улюбёныя вобразы магутных курганоў становяцца помнікамі на шляху народа ў будучыню, бо падобныя да званоў, якімі трэба ўзрушыць неба: *Курганы, курганы, курганы... Насыпае іх сёння Чарнобыль* («Курганы» [3, с. 20]). Аўтар больш не чуе галасоў птушак: *Перастала зязюля лічыць, Сціхла сіваваронка, не крача* («Курганы») [3, с. 20]; *Знямелі салаўі, знямела ціша ў гаі, Зязюльчына «ку-ку» не чуецца ў бары, На возеры сівым адны вятры гуляюць, І вёслы – напалам, і човен – дагары...* («Знямелі салаўі») [3, с. 12]

Паэт просіць прабацэння ў роднай зямлі за ўсіх людзей, што стварылі Чарнобыль, пыл якога зрабіў чорнымі палі, сады, буслоў і нават людзей: *Зямля пакутная, душа балесная, Даруй, што я цябе не засцярог, Ды, можа, крышачку сагрэю песняю, Хоць і яна з тугі тваіх дарог* («Даруй, зямля мая») [3, с. 15].

На гэтую зямлю не вернецца азёрнай чайкай-чаіцай легендарная Яраслаўна («Мая князёўна»): *Плач Яраслаўны над зямлёй Калышуць хвалі слынныя. Не зводзься горкаю тугой, Мая князёўна мілая* [3, с. 16].

У творах падобнай накіраванасці арганічна гучаць нават пафасна-ўзнёслыя выразы. Надзвычай арганічна ўспрымаюцца звароты да вышэйшых сілаў і асабліва Малітва – форма, якая з часоў Купалы амаль не распрацоўвалася выяўленчымі сродкамі песеннай лірыкі («Сповідзь збуджанага», «Божа, малітву паслухай»): *Божа мой, даруй нам, кволым, Сілы дай расправіць плечы і вярні, вярні нам голас Векавечны, чалавечы. Амін...* («Малітва») [3, с. 19]

Зусім у іншай, нават антанімічнай танальнасці вытрыманы цыклы песень для дзяцей. Паэты-песеннікі доказна паказалі, што тут чакаюцца сапраўдныя знаходкі і адкрыцці. Ул. Пецюкевіч разам з кампазітарам Дз. Даўгалёвым стварылі дзіцячую музычную казку «Птушыны кірмаш», якая ўяўляе сабой сольныя песні Жаўрука, Вераб'я, Сарокі, Вароны, Глушца, Дзятла і іншых птушак. У «Песні-Уступе» і «Песні-Фінале» збіраюцца і спяваюць усе ўдзельнікі кірмашу:

*Тук-тук-тук, ча-ча-ча, чык-чырык, курлы,
Дзінь-дзінь, глю, чуф-чуф, кар,
Добры дзень, сябры!*

*Вас вітае, сонцам свеціць,
Непаўторны наш,
Самы лепшы ва ўсім свеце
Песенны кірмаш.* («Песня-Уступ») [3, с. 117]

Паэт паказаў сябе майстрам перадачы птушыных спеваў, у якіх прасочваюцца ўяўленні і паводзіны галоўных герояў. Яго ўлюбёны Жаўрук спявае двойчы, бо яго срэбны галасочак, падобны званочку, з'яўляецца своеасаблівым камертонам да ўсёй гукавой палітры канцэрта-выставы: *Палі жытнёвыя люблю, Лугі, азёры, рэкі. Вясновы гімн зямлі пяю, Душою з ёй навекі* («Другая песня Жаўрука») [3, с. 126].

Цікава ўспрымаецца песня Вераб'я, які вельмі хоча паказаць сябе. Сарока (*Сіньярыта Сарочыні*) і Індык (*Сінёр я Індычыні*) з'яўляюцца на гэтым балі гасцямі: Індык нагадвае Паўліна, у якога настолькі прыгожы рознакаляровы хвост, наколькі брыдкі голас, якім можна толькі напалохаць. Індык уяўляе сябе каралём – і такая неадпаведнасць памкненняў і здольнасцяў выклікае іранічную ўсмешку: *Лясныя птахі, глю-глю-глю! Чаго маўчком насталі? Спявайце мне, як каралю, Я ацаню ваш талент* («Песня Індыка») [3, с. 122].

Не менш парадыйным вобразам выступае і Глушэц, які запрашае ўсіх, хто хоча славы, у свой хор:

*Чуф-чуфы, чуфа-чуфом –
Тут няма сакрэту:
Хто мяне заве глушцом –
Сам глушэц адпеты.* («Песня Глушца») [3, с. 123]

Песні Жураўля ўносяць у гул аркестра адпаведную мінорнасць і лёгкі сум, якія надаюць музыцы словаў разнастайнасць і поліфанічнасць.

Падобныя вобразы ствараюць неабходную атмасферу весялосці, карнавальнасці, нават гратэску, нібы на балі цацак у славутага Эрнста Гофмана «Шчаўкунок і Мышыны Кароль».

Адметнай з'явай у беларускім песенным мастацтве выступілі песні роздуму, філасофіі, разваг аб сэнсе жыцця і месцы чалавека на зямлі, песні, заснаваныя на асноўных тэндэнцыях хрысціянскага гуманізму. Так, вялікі беларускі паэт Рыгор Барадулін у сваёй творчасці звярнуўся да псалмоў (зборнік «Ксты», 2005) [4]. Тэксты паклаў на музыку і спявае Алесь Камоцкі. У час жорсткасці і канкурэнцыі, бездухоўнасці і ўседазволенасці менавіта зварот да душы так неабходны кожнаму з нас: *Як у сцюдзёную раку, Памалу ў Біблію заходжу, Бо веру, што душу злагоджу, І, думаю, бяду ўраку* [4, с. 80].

Псалмы – гэта лірыка з усімі яе ўмоўнасцямі, гіпербаламі, іншы раз алагічнымі злучэннямі слоў, пра што трэба памятаць, інакш можна прагледзець асноўнае [5, с. 1]. Важную асаблівасць формы псалмоў неабходна захоўваць у перакладзе: «*Вычарпалася ў скрусе жыццё маё і леты мае ў стагнатах*» (Псалым 30:11); «*Як бацька даруе сынам, так даруе Госпад тым, хто баіцца Яго*» (Псалым 102:13). Асаблівасць грунтуецца на так званых паралелізмах:

адно і тое ж сказана двойчы, але па-рознаму. Дарэчы, такая форма паэзіі актыўна выкарыстоўвалася і самім Ісусам Хрыстом: «*Не судзіце, каб і вас не судзілі. Бо якім судом судзіце, такім вас судзіць будучы; і якою мераю мераеце, такою і вам адмераецца*» (Мф. 7:1,2); «*І вось, усё, як хочаце, каб рабілі вам людзі, так і вы рабіце ім; бо ў гэтым закон і прарокі*» (Мф. 7:12). Гасподзь адкрывае, павучае, дыдактыка ў яго набывае напеўную форму, якая не забываецца, а, наадварот, гучыць, як верш, як нечалавечая мелодыя, якая незвычайна цудоўная, як і той свет, які Ён напоўніў Сабой і Любоўю.

У псалмах Рыгор Барадулін арганічна яднае Біблейскі пачатак і нацыянальны. Адбіраючы з псалма толькі адзін верш, паэт развівае пэўную думку, засяроджвае ўвагу на праблемах нацыянальнага, сацыяльнага, духоўнага зместу нашага жыцця. Аўтар арганічна, глыбока пераносіць вечную філасофію Бібліі на нас, чытачоў, грамадзян сваёй Беларусі, вяртае нас, супыняе на простых і заўсёдных ісцінах: *Дні на зямлі твае, Як дзень адзін. Калі ён скончыцца – Ніхто не скажа* [4, с. 86].

Таму неабходна кожнаму з нас у жыцці паспяваць усё рабіць, бо *дарабляць не вернешся*. Чалавек не ведае, колькі яму наканавана жыць на гэтай зямлі. І толькі сонца, якое паэт называе *служкай боскай мілаты*, ведае свой захад і разлівае шчыра сваё цяпло і святло. У вершы скарыстаны вобразны паралелізм, які пашырае і паглыбляе аўтарскую задуму праз метафарызацыю сітуацыі для стварэння яскравага, найбольш запамінальнага вобраз з мэтай глыбокага ўздзеяння на чытача: *Ты знікнеш – Не заўважыцца прапажа. Рацэ няўцям, Як шмат растала льдзін* [4, с. 86].

Мова псалмоў Рыгора Барадуліна даволі складаная. Яна насычана таўталагічнымі паўтарамі, якія, безумоўна, умацняюць асноўную думку твора: *на гонях родных Рунь рунейшая* [4, с. 82], *руйнайце сівыя руіны* [4, с. 85], *жывыя руіны руінаў* [4, с. 85], *не прывыкла сябе Вінаваціць віна* [4, с. 89], *на крыжы Укрыжуй* [4, с. 91] і іншыя. Іншы раз назіраюцца паўтарэнні не столькі блізказначных слоў, колькі слоў блізкагучных: *мелкія ў суцяшэння кішэні* [4, с. 85], *вязні – як вузлякі На вярхоўцы пакуты* [4, с. 87], *кара твая відушчая ведае* [4, с. 88], *дзе ліха лішаць ліхадзеі* [4, с. 88] і г. д.

Пры гэтым вельмі актыўна паэт скарыстоўвае магчымасці марфалагічнай сістэмы мовы. Напрыклад, на аснове адзінага кораня *-бо(а)л'* – уводзіць у сказ дзеяслоў, назоўнік і ступень параўнання прыслоўя: *разбаліцца боль балючэй* [4, с. 85]. Або: *Узвышаймася. Бо на ўзвышэнне Вышыні нябёсаў стае!* [4, с. 85]

Гукапісу паэт надае вельмі вялікую ўвагу. Своеасаблівыя спалучэнні, нібы гукавая гульня, яскрава ўмацняюць рытмічнасць вершаванай мовы, што, канешне, надае большую эмацыянальнасць і засяроджвае на глыбіні выказанай думкі: *Не ўзвышэнне сябе самога, А ўзвышэнне з самога сябе. Непадсільная перамога У няскончанай барацьбе* [4, с. 84].

Псалмы Рыгора Барадуліна – яскравы прыклад высокага майстэрства, мастацкага таленту, калі мова дапамагае спасцігаць глыбіню філасофскай думкі, прымушае задумацца. Як стылістычная фігура, шматпрыназоўніканасць надае радку панарамнасць, шырыню для сцвярджэння простага ісціны – пустая душа не можа ўзвысіцца, усё жыццё неабходна напаўняць яе і ўзвышацца *над забытасцю, над імшою, Над прадоннем цёмнай маны, Над спустыненаю душою* [4, с. 85].

Праз аўтарскія перыфразы паэт сцвярджае, што «*душа – гняздоўе Прыцемку й святла*», а «*вусны – вусце думкі, Што сама На выйсце просіць у душы дазволу*» [4, с. 84], мы ж *Часовыя, Не ведаем, калі Душа пакіне нас, Як думка высі* [4, с. 84].

Даволі шырока паўстае ў псалмах параўнанне, як «*мастакоўская своеасаблівасць пісьменніка, яго станаўленне таго, што адлюстроўваецца ў творы*» [1, с. 223]. Найчасцей у Рыгора Барадуліна параўнанні вербальныя, якія характарызуюць працэс дзеяння, і інверсіраваныя, структурныя кампаненты якіх размешчаны ў адвольным парадку: *Шыю катаву, як маладая каханка, Абаўе непаслабна Вярхоўка старая* [4, с. 87]; *Поўніцца вока старое бяссонна Смуткам, Як поўня на скразняку* [4, с. 97]; *Высахнуць цяжка воку, Як мору* [4, с. 97]; *Вычэртвае, Як з чаўна ваду* [4, с. 97] і г. д.

Пэўная група псалмоў заснавана на антытэзе: *Бачыць далей маладое вока, Вока старое глядзіць глыбей* [4, с. 97]; *Ноч з галавы, А дзень жыве з вачэй, Ноч грэшна бавіць час, А*

дзень пацешна [4, с. 98]. Супастаўленне – гэта кантраст, які дазваляе глыбей зазірнуць у пэўную праблему, раскрыць аўтарскую асноўную думку: *Слаўлю цябе І жыву я табой, Госпад, А смерці гэта няміла* [4, с. 96].

Нестандартныя спалучэнні слоў, што складаюць аснову метафарычных пераносаў, дазваляюць ствараць думку, у якой хаваецца дадатковы змест: *Мы зараслі Лясамі хлусні. Пачуй нас і пакарчуй Пакоры нашае пні* [4, с. 91] і г. д.

Спалучэнне вялікай ідэі і не меншага майстэрства яе ўвасаблення прывяло да поспеху: псалмы Рыгора Барадуліна – філасофская паэзія, якая прымушае думаць і разважаць. Умела скарыстаныя сродкі мовы накіраваны на сцвярджэнне ідэй любові да Бога, да людзей, ачышчэнне душы і нараджэнне ў ёй святла.

Такім чынам, у заключэнні можна зрабіць высновы, што ў цэлым беларуская прафесійная песенная лірыка знаходзіцца ў творчым працэсе, у выніку якога адбываюцца зрухі ў стылі (нездарма яшчэ ў старажытнасці гаварылі *saepe stilum vertas iterum quae digna legi sunt scripturus* – часцей паварочвай стыль, калі хочаш напісаць нешта годнае для перачытвання), формах і вобразах. Вельмі хочацца, каб і надалей адбывалася развіццё і рабіліся новыя адкрыцці на глебе пашырэння цікавасці і прыцягнення да сябе ўвагі не толькі беларускамоўнага, але і замежнага слухача.

Літаратура

1. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : Дапам. / В. Рагойша. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2001. – 384 с.
2. Башлакоў, М. Матчыны грыбы перабіраю : Вершы / М. Башлакоў. – Мінск : Ураджай, 2000. – 86 с.
3. Пецюкевіч, Ул. Узняўся белы птах. Песні. Вершы. Балады. / Ул. Пецюкевіч. – Віленя, 2004. – 561 с.
4. Барадулін, Р. Ксты. – Мінск : Рым.-катал. Парафія св. Сымона і св. Алены, 2005. – 472 с.
5. Клайв Стейплз Льюис. Размышления о псалмах / С.Л. Клайв // Библиотека Альдебаран. – Режим доступа : <http://lib.aldebaran.ru> . – 30 с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 21.11.11